

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การทำเกษตรในประเทศไทยมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทย เนื่องจากเกี่ยวข้องกับการผลิตอาหารของทั้งประเทศ มีทั้งการปลูกพืช เช่น ข้าว ผัก ผลไม้ พืชสวน พืชไร่ และ การเลี้ยงสัตว์ทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำรวมทั้งการประมง โดยประชากรร้อยละ 38 เป็น ประชากรภาคเกษตร นอกจากนี้ ภาคเกษตรยังเป็นระบบการผลิตอาหารแล้ว ยังเป็นแหล่งวัตถุดิบ ให้กับภาคอุตสาหกรรมและบริการที่เกี่ยวข้อง หากมีกระบวนการในระบบเกษตรกรรมไม่มีเหมาะสม ย่อมส่งผลกระทบต่อประชาชนทั้งประเทศ (สุธาสนี ทองลิ้ม, 2556:2) การทำเกษตรในปัจจุบัน เน้นเชิงพานิชที่ต้องการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุด รูปแบบเกษตรจึงเป็นระบบเกษตรเชิงเดี่ยวซึ่งเป็น ผลสืบเนื่องมาจากการปฏิวัติเขียว (อานัฐ ต้นโช, 2550) ในปี พ.ศ.2503 โดยใช้ความก้าวหน้าทาง วิทยาศาสตร์เกษตรและเทคโนโลยี ในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้า เช่น การใช้พันธุ์พืชและ พันธุ์สัตว์ที่ให้ผลผลิตสูง การใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตรไถพรวนได้ลึกมากขึ้นทดแทนแรงงานจาก สัตว์ เพื่อให้สามารถผลิตได้ในทุกช่วงเวลาและมีผลผลิตอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการใช้สารเคมีทาง การเกษตรจำพวกปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และฮอร์โมนพืชสังเคราะห์ ฯลฯ ซึ่งปัจจัยการผลิต ดังกล่าวนี้ระบบการเกษตรมีผลต่อเนื่องในระยะยาว โดยเฉพาะสารเคมีทางการเกษตรกรรมนั้นแม้มี ประสิทธิภาพสูงแต่หากมีการใช้อย่างไม่ถูกต้องจะส่งผลกระทบต่อเกษตรกรและสภาพแวดล้อม

สารเคมีทางการเกษตร

1. ความหมายของสารเคมีทางการเกษตร สารเคมีที่ใช้ในการเกษตรกรรม (pesticides) หมายถึง สารเคมีกลุ่มหนึ่งที่ได้จากการสังเคราะห์ขึ้น หรือได้จากธรรมชาติ มีประสิทธิภาพในการ ป้องกัน ควบคุม และทำลายศัตรูพืชเพื่อให้ได้ผลผลิตที่สูงขึ้นในการลงทุนที่เท่าเดิม ในระยะเวลา เดิม (อานัฐ ต้นโช, 2550) นอกจากนี้ จิราญวัฒน์ ดีสนิท (2546) ยังได้ให้ความหมายของสารเคมี กำจัดศัตรูพืช คือ สารที่เกิดจากการสังเคราะห์มีคุณสมบัติใช้สำหรับกำจัด ทำลาย ฆ่า ป้องกัน ควบคุม หรือทำให้เกิดอาการผิดปกติต่อสิ่งมีชีวิตซึ่งอาจเป็นพืชหรือคนก็ได้ที่ขัดขวางการเจริญเติบโต ของพืช เช่น การกีดกันทำลายของแมลงทำให้พืชเกิดความเสียหาย ในขณะที่ กมล พงชนะ, กัทป นาท นิยะโมสถ, ชรินทร์ หวังมิตร, ภัทรานิษฐ์ ศิริพิสุทธิพงศ์, บุณรดาจันทร์ตัน และชีวิต กีกอง (2549) ได้ให้ความหมายของสารเคมีกำจัดศัตรูพืชว่า หมายถึง สารหรือส่วนประกอบของสารที่ได้จากการ สังเคราะห์ขึ้นหรืออาจสกัดจากธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพในการป้องกันควบคุมและทำลายศัตรูพืช (แมลงและวัชพืช) ศัตรูพืชคน (เชื้อโรคแมลงและคนที่เป็นพาหะนำโรคเช่นหนูแมลงสาบ) รวมถึง พาหะในคนและพันธุ์พืชซึ่งก่อให้เกิดอันตรายหรือหมายถึงสารที่ใช้กับคนเพื่อควบคุมแมลงศัตรูพืช และคนอื่น ๆ ซึ่งอยู่ในตัวคน ดังนั้น สารเคมีกำจัดศัตรูพืช คือ วัตถุที่มีพิษที่สามารถทำลายแมลงที่มา รบกวนและทำลายพืชผลที่เกษตรกรผลิตการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เป็นวิธีควบคุมแมลงศัตรูพืชและ คนที่นิยมแพร่หลายมากที่สุดเนื่องจากมีข้อดีต่าง ๆ เช่น เป็นวิธีที่ให้ผลเร็วและทันต่อเวลา นำไปใช้ได้ ง่าย อย่างไรก็ตาม สารเคมีกำจัดศัตรูพืชทุกชนิดมีอันตรายต่อมนุษย์ในระดับมากน้อยแตกต่างกันไป

ทั้งอันตรายโดยตรงต่อผู้ใช้และก่อให้เกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างถูกต้องอาจช่วยลดปัญหาและอันตรายลงได้ โดย อานันท์ ตันโซ (2550) ได้สรุปไว้ว่า ส่วนใหญ่การนำสารเคมีดังกล่าวมาใช้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1) เพื่อเพิ่มผลผลิตการเกษตร โดยการป้องกันการกำจัดแมลงศัตรูพืช ทำลายวัชพืชที่แย่งอาหารพืชหลัก ทำลายเชื้อราและไวรัส ซึ่งเป็นเชื้อโรคระบาดทำลายพืช ทำให้พืชแข็งแรงเจริญเติบโตได้ดี และให้ผลผลิตสูงขึ้น สาเหตุสำคัญที่มีการนำเอาสารเคมีดังกล่าวมาใช้เนื่องจากพบว่า ผลผลิตการเกษตรทั่วโลกไม่น้อยกว่าร้อยละ 30 ลดลงเพราะศัตรูพืชแพร่ระบาดและทำลายในบางประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศ ผลิตผลการเกษตรบางประเภทได้ถูกทำลายโดยแมลงศัตรูพืชถึงร้อยละ 60 นอกจากนี้ผลผลิตที่รอดจากการทำลายก็มีมาตรฐานต่ำทำให้มีความจำเป็นต้องนำเอาสารเคมีดังกล่าวมาช่วยในการผลิต

2) เพื่อควบคุมเชื้อโรคที่เป็นอันตรายต่อชีวิตมนุษย์และสัตว์ เช่น เชื้อโรคมาลาเรีย ไข้เหลือง โรคเท้าช้าง ไทฟัส เป็นต้น โดยการทำลายพาหะนำโรคต่างๆ เช่น การใช้สารดีดีทีฉีดพ่นทำลายยุงตามแหล่งต่างๆ โดยเฉพาะประเทศแถบร้อนชื้นแทบทุกประเทศ

3) เพื่อป้องกันกำจัดศัตรูพืชและศัตรูสัตว์ในโครงการขนาดใหญ่ เช่น โครงการควบคุมกำจัดยุงของรัฐบาล โครงการป้องกันกำจัดหนู โครงการควบคุมและกำจัดวัชพืชบนทางหลวง เป็นต้น ซึ่งเป็นการใช้สารเคมีในเนื้อที่ขนาดใหญ่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและส่วนรวม

2. ประเภทของสารเคมีทางการเกษตร โดยทั่วไปสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช จัดประเภทตามกลุ่มเป้าหมายของศัตรูพืช ได้แก่

2.1. สารกำจัดแมลงศัตรูพืช (Insecticides) เป็นสารที่ใช้กำจัดแมลงที่เป็นเป้าหมายของศัตรูพืช สารในกลุ่มนี้จำแนกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1) **Organochloride** เป็นกลุ่มที่มีการใช้มากที่สุดในอดีตและมีพิษต่อแมลงทุกชนิด สะลายตัวได้ช้า ตกค้างในสิ่งแวดล้อมยาวนานและเป็นอันตรายต่อสุขภาพรุนแรง การเกิดพิษเฉียบพลัน จะมีผลต่อระบบประสาทหากใช้ในปริมาณสูงๆ เป็นระยะเวลานานๆ ทำให้เกิดพิษแบบเรื้อรังที่อาจส่งผลกระทบต่อการทำงานของตับและทำให้เกิดโรคมะเร็ง หรือโลหิตจางได้ สารกลุ่มนี้จึงมีการควบคุมการใช้และยกเลิกไป เช่น DDT, dieldrin, endosulfan ฯ

2) **Organophosphate** มีฤทธิ์ทำลายระบบประสาทของแมลง โดยไปยับยั้งการทำงานของเอนไซม์ acetylcholine การพิษเฉียบพลัน ทำให้เกิดการกระตุ้นปลายประสาทอย่างรุนแรงและเสียชีวิตได้ง่าย อาการอื่นๆ ที่พบ มีคลื่นไส้ อาเจียน ท้องเดิน น้ำตาไหล เหงื่อออก ม่านตาหด กลั้นอุจจาระปัสสาวะไม่ได้ การเกร็งของหลอดลม กล้ามเนื้อกระตุก และมีเสมหะมาก สารกลุ่มนี้ได้แก่ malathion, parathion, diazinon เป็นต้น

3) **Carbamate** ออกฤทธิ์คล้ายกับกลุ่ม Organophosphate สารกลุ่มนี้ ได้แก่ carbaryl, carbofuran, methomyl เป็นต้น

4) **Pyrethroid** เป็นสารสังเคราะห์จากธรรมชาติจากพืช pyrethrum มีพิษต่อแมลง ตกค้างน้อย แต่ราคาค่อนข้างแพงการใช้อย่างเจือจางทำให้ไม่มีฤทธิ์สะสมในร่างกาย จึงเกิดพิษต่อคนและสัตว์น้อยมาก การเกิดพิษที่พบได้บ่อย คือ อาการคันตามผิวหนัง เช่น deltamethrin, permethrin, deltamethrin, cyhalothrin และ cypermethrin ฯลฯ

2.2. สารกำจัดวัชพืช (Herbicides) ใช้กำจัดวัชพืชทุกชนิดปัจจุบันมีการใช้อย่างแพร่หลาย สารกลุ่มนี้ที่สำคัญ เช่น Paraquat, Glyphosate ฯลฯ มีฤทธิ์ต่อสัตว์เลื้อยลูกด้วยนม ทำให้เกิดอาการคลื่นไส้ อาเจียน แน่นหน้าอก อาการรุนแรงอาจพบมีปัสสาวะออกน้อย ไตวาย ปอดบวม ผื่นคัน ผิวหนังไหม้ พิษเรื้อรัง มีอาการเป็นพังผืดที่ปอด เคยมีรายงานการเกิดโรคพาร์กินสัน (Parkinson's disease) จากการได้รับสัมผัสสารนี้ต่อเนื่องเป็นระยะเวลาานาน

2.3. สารกำจัดเชื้อรา (Fungicides) ได้แก่ Phosphorus acid, Pencycuron, Propineb เป็นต้น ส่วนใหญ่การสัมผัสโดยตรงมีพิษระคายเคือง ผิวหนัง คัน และถ้ากินเข้าไป มีอาการคลื่นไส้ อาเจียน ท้องร่วง อ่อนเพลีย สารกำจัดเชื้อรา ส่วนใหญ่มีผลกับสัตว์น้ำ เช่น ปลา และ สัตว์เล็ก ๆ

2.4. สารกำจัดหนูและสัตว์แทะ (Rodenticides) จำแนกเป็นสารกลุ่มออกฤทธิ์เร็ว เช่น Zinc phosphide, Thallium Sulphate กลุ่มนี้ออกฤทธิ์รุนแรง มีอาการคลื่นไส้ อาเจียน ท้องร่วง หัวใจเต้นเร็ว ช็อก หัวใจหยุดเต้น เสียชีวิตได้ภายใน 24-48 ชั่วโมง และกลุ่มออกฤทธิ์ช้า เป็นชนิด anticoagulant เช่น warfarin, pindone ฯลฯ การสัมผัสระยะยาวนาน จะมีอาการอ่อนเพลีย ผิวชืด เลือดออกใต้ผิวหนัง เลือดกำเดาออก มีเลือดออกปนมากับปัสสาวะ หลอดเลือดสมองแตกได้

ผลกระทบของสารเคมีทางการเกษตรต่อสุขภาพ

ปัญหาสุขภาพที่เกิดขึ้นเนื่องจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เป็นปัญหาใหญ่และรุนแรงมากของสังคมไทย ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสังคมไทยยังขาดความตระหนักร่วมกันอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะผลกระทบต่อเกษตรกรและประชาชนทั่วไป ดังข้อมูลเมื่อปี 2540 ของสำนักโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม กระทรวงสาธารณสุข พบว่า มีเกษตรกรที่ผลการตรวจเลือดอยู่ในเกณฑ์ไม่ปลอดภัยและเสี่ยงต่อการเกิดพิษ อันเนื่องมาจากการใช้สารเคมีกำจัด ศัตรูพืชเป็นจำนวนร้อยละ 16.35 หรือ 89,926 คน จากจำนวนเกษตรกรที่ตรวจเลือด 563,353 คน และมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยในปี 2550 ผลการสุ่มตรวจพบว่ามีเกษตรกรร้อยละ 39 ที่มีความเสี่ยงทางสุขภาพ (สำนักโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม กระทรวงสาธารณสุข, 2551) สารกำจัดศัตรูพืชเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตทางการเกษตร เนื่องจากช่วยลดความเสี่ยงในเรื่องของความปลอดภัยจากศัตรูพืช ทำให้ผลิตผลทางการเกษตรกรรมเพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะคุณภาพและความสวยงามของสินค้า ซึ่งผู้บริโภคส่วนใหญ่ให้ความสำคัญ นอกจากนี้ ยังช่วยเพิ่มความปลอดภัยให้แก่อาหารที่ผู้บริโภครับประทานเข้าไปด้วย จากการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดผลกระทบตามมาที่เห็นได้ชัด คือ อัตราการเจ็บป่วยของคนไทยในปัจจุบัน ที่ป่วยด้วยโรคมะเร็งสูงขึ้นแซงหน้าโรคอื่นๆ ซึ่งมีสาเหตุหลักมาจากอาหารสูงถึงร้อยละ 60 นอกจากนี้ยังพบว่า ประเทศไทยสูญเสียเงินจากการนำเข้าสารเคมีกำจัดศัตรูพืชประเภทต่างๆ ปีละ 137,594,393 กิโลกรัม คิดเป็นมูลค่าประมาณ 16,815,769,077 ล้านบาท ส่วนใหญ่มาจากบริษัทยักษ์ใหญ่ข้ามชาติ 6 แห่ง โดยไม่ต้องเสียภาษี นอกจากนี้ ยังมีการอนุญาตให้ขึ้นทะเบียนการค้าสารเคมีไปแล้วถึง 27,000 ชื่อ ซึ่งสูงมากที่สุดในโลกและสูงกว่าประเทศจีนที่มี 20,000 ชื่อ โดยการขึ้นทะเบียนดังกล่าวขาดกลไกการ

ควบคุมการตรวจสอบทั้งในด้านความเสี่ยงของผู้ใช้และสารตกค้างในผลผลิต รวมไปถึงขาดกลไกควบคุมการจัดจำหน่าย (มูลนิธิชีววิถี, 2553)

ผลการสำรวจของศูนย์วิจัยกสิกรรมไทย พบเกษตรกรบางกลุ่มมีความเข้าใจว่า หากมีการใช้เคมีภัณฑ์ทางการเกษตรในปริมาณมากแล้วจะเป็นการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้ ซึ่งความเข้าใจนี้ก็จะได้ดีในระยะแรก แต่มีความสูญเสียอย่างมากต่อเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย เนื่องจากสารเคมีที่ใช้ในการเกษตรยังต้องพึ่งพาการนำเข้าทั้งในลักษณะของวัตถุดิบและสินค้าสำเร็จรูป รวมถึงความเป็นอันตรายเกิดขึ้นจากการตกค้างของสารเคมีทางการเกษตรที่เกิดขึ้นกับตัวเกษตรกร ผู้บริโภคสินค้าเกษตร และสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การส่งออกสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตร ส่วนที่มีผลต่อร่างกาย คือ สารเคมีในกลุ่มของออร์แกโนฟอสเฟตและกลุ่มคาร์บอเนต ผู้ได้รับสารเคมีเหล่านี้เข้าไปในร่างกายมากๆ ในคราวเดียว จะเกิดเป็นพิษเฉียบพลันถึงเสียชีวิตได้ และหากได้รับสะสมในร่างกายเป็นระยะเวลานาน จะมีผลต่อการเกิดมะเร็งทางเดินอาหาร และมะเร็งตับ การใช้สารเคมีทางการเกษตรที่ไม่ถูกวิธีหรือป้องกันไม่เพียงพอ ก็จะทำให้สารพิษเข้าสู่ร่างกายและเกิดการสะสมในระยะยาว จนเมื่อมีปริมาณมากพอก็จะแสดงอาการออกมา อีกทั้งยังทำให้เกิดสารพิษตกค้างในผลผลิต ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของผู้บริโภคในวงกว้าง โดยผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสารกำจัดศัตรูพืช รณชัย โสสมภาค (2558) ได้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

1) กลุ่มเกษตรกร โดยกลุ่มเกษตรกรมีโอกาสเจ็บป่วยจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชในจำนวนค่อนข้างมากเนื่องจากได้รับสารเคมีโดยตรงผ่านทางผิวหนังและการหายใจ ซึ่งสารเคมีต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้เกิดอาการแพ้และหากมีการสะสมมากขึ้นในร่างกาย ก็จะทำให้เกิดโรคต่าง ๆ เช่น โรคมะเร็งและโรคปอด เป็นต้น โดยสารพิษจะเข้าสู่ร่างกายผ่านการสัมผัส การสูดดม และการปนเปื้อนในอาหารและน้ำดื่ม (พิษจากสารกำจัดศัตรูพืช, 2547) ทั้งนี้ แม้ว่าจะมีการณรงค์ให้เกษตรกรเอาใจใส่ดูแลสุขภาพตนเอง ทั้งการอ่านฉลากให้เข้าใจถึงวิธีการใช้สารเคมีต่าง ๆ หรือการสวมเสื้อ หมวก แว่นตา ถุงมือ และหน้ากากให้มิดชิดทั้งก่อนและในขณะที่พ่นสารเคมีก็ตาม อัตราการเจ็บป่วยของเกษตรกรจากการประกอบอาชีพก็ยังไม่ลดลง โดยพบว่าอัตราผู้ป่วยจากกลุ่มโรคสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ในปี พ.ศ.2555 เท่ากับ 13.77 ต่อประชากรกลางปีแสนคน และในปี พ.ศ. 2557 มีผู้มีความเสี่ยงและไม่ปลอดภัยจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชถึงร้อยละ 34.30 (สำนักโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม, 2558)

2) กลุ่มผู้บริโภค ในส่วนของกลุ่มผู้บริโภค พบว่า สารฆ่าแมลง คาโบฟูแรน (carbofuran) ไดโครโตโฟส (dicrotophos) อีพีเอ็น (EPN) และเมโทมิล (methomyl) ที่เกษตรกรใช้ในแปลงปลูกพืชหลักมีการตกค้างและปนเปื้อนในสิ่งมีชีวิตและผักพื้นบ้าน โดยมีหลายปัจจัยที่ทำให้เกิดการปนเปื้อนและตกค้างไม่ว่าจะเป็นการสะสมของสารเคมีในแหล่งน้ำที่ไหลผ่านเขตเกษตรกรรมที่มีการใช้สารเคมี พื้นที่เพาะปลูกที่อยู่ใกล้เคียงกับแปลงที่มีการใช้สารเคมี และการนำสารเคมีต้องห้ามที่กรมวิชาการเกษตรกำหนดให้เป็นสารเฝ้าระวังมาใช้โดยไม่ระมัดระวังเพราะขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของอันตรายและวิธีการใช้อย่างปลอดภัย (สุภาพร ใจการุณ และคณะ, 2555)

องค์ความรู้พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. **องค์ความรู้พื้นบ้าน** องค์ความรู้พื้นบ้านหรือระบบความรู้พื้นบ้าน ซึ่งได้มีการให้ความหมายว่า หมายถึง ความคิด ความเข้าใจ ทักษะที่ได้พัฒนาต่อก่อนก่อรูปขึ้นมา โดยชาวบ้าน เพื่อที่จะสามารถนำเอามาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติ (practical thought) ที่มีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่น การทำอาหาร การดูแลรักษาพยาบาล การประดิษฐ์เครื่องใช้ไม้สอย การประกอบอาชีพ เป็นต้น โดยทั่วไประบบความรู้พื้นบ้านจะจำแนกตามความเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

1.1 **การสร้างระบบการจำแนกสรรพสิ่ง** เป็นวิธีการที่กลุ่มชาติพันธุ์หรือคนในสังคมกลุ่มหนึ่งจัดระบบปรากฏการณ์ หรือจัดสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลกของความเป็นจริงที่อยู่ล้อมรอบตัวเขาเอง ความเชื่อหรือฐานคติเบื้องต้นของแนวทางการศึกษาที่เรียกว่า “วิทยาศาสตร์ชาติพันธุ์” (ethno science)

1.2 **วิธีการศึกษาระบบคิดพื้นบ้าน** (indigenous conceptual system) การศึกษาระบบพื้นบ้านเป็นการศึกษาระบบคิด ซึ่งเป็นพื้นฐานของความเข้าใจกับประสบการณ์ของมนุษย์ การศึกษาระบบคิดพื้นบ้านนี้จึงให้ความสำคัญกับการศึกษาทัศนะของคนในระบบนิเวศหรือคนในชุมชน โดยให้ความสนใจต่อวิธีการที่ชนกลุ่มนั้น หรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งในสังคมตีความและความหมายต่อระบบ หรือที่เราเรียกว่าประสบการณ์ของมนุษย์ กิจกรรมทางสังคมของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการเกษตร การแพทย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมว่าคนในสังคมนั้นให้ความหมายและให้ความสำคัญอย่างไร

1.3 **การศึกษาระบบคุณค่าของพื้นบ้าน** (local value system) มีความหมายเหมือนกับคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นวิธีการศึกษาที่ต่างไปจากการศึกษาระบบคิด การศึกษาระบบคุณค่า หรือระบบภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการศึกษาว่าคนในสังคมมองเห็น หรือให้คุณค่าต่อความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่นในสังคมอย่างไร และระหว่างเขากับโลกที่เขาอาศัยอย่างไรบ้าง รวมถึงความรู้พื้นบ้าน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการที่ชาวบ้านปฏิบัติต่อกันและกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะของศักยภาพของชาวบ้าน ศักยภาพของชุมชนในการปรับตัวและในการแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิต

1.4 **การศึกษาระบบความรู้พื้นบ้าน** โดยการศึกษาผ่านการศึกษาโลกทัศน์ หรือการศึกษาคอสมอโลยี (cosmology) การตีความของชาวบ้านอาจจะเรียกว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีความเชื่อพื้นฐานในการดำรงชีวิตอย่างไร มีการตีความเกี่ยวกับเรื่องของเวลา เรื่องสถานที่และบุคคลในสังคม สิ่งที่จะนำมาศึกษาก็คือ แนวความคิดเรื่องของเวลาว่า คนในสังคม มีวิธีการและระบบการทำงานให้สัมพันธ์กับเวลาและฤดูกาล และการสังเกตความสัมพันธ์ของกิจกรรมเหล่านี้ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม การตีความ และการให้คุณค่าของการเปลี่ยนแปลงในเชิงอายุ หรือว่าการเปลี่ยนแปลงจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมของประสบการณ์ของผู้รู้ในชุมชน และเป็นประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษที่มีความรู้และจากสถาบันต่าง ๆ มากมาย ซึ่งมีอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมและศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่

ด้วยและมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่มีความหมาย มีการปฏิบัติโดยผู้คนในชุมชนนั้น ซึ่งการศึกษาในระยะแรกๆ เป็นเรื่องของวัฒนธรรมในชุมชน เรื่องการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ต่อมาได้ศึกษากว้างขึ้นในลักษณะของ นักปราชญ์ชาวบ้าน ดังนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นสิ่งที่สนใจและได้รับการรื้อฟื้นและเผยแพร่มากขึ้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น คำว่าภูมิปัญญา (wisdom) มีความหมายว่า ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของ มนุษย์ ส่วนคำว่า ท้องถิ่น (local) หมายถึง ท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ ไม่สามารถกำหนดได้ว่ามีขนาดของพื้นที่ หรือจำนวนประชากรหรือสิ่งต่าง ๆ ได้ว่าเป็นเท่าใด ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (folk wisdom) หรือภูมิปัญญาไทย (Thai wisdom) การให้ความหมายของ ประเวศ วะสี (2534, หน้า 86) กล่าวถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า ภูมิปัญญาไทย หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ วัฒนธรรมพื้นฐานของเรา การพัฒนาควรจะต้องอยู่บนพื้นฐานที่มั่นคงของเราเอง และหาสิ่งอื่นมา ตกแต่งประดับประดาที่เหมาะสมหาใช้การพัฒนาที่ขาดลอกจากฐานเดิมของตนเอง ซึ่งจะทำให้โยกคลอนได้ง่าย รัฐบาลและสาธารณะควรให้ความสนใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมสนับสนุนให้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษาของชาติ เพื่อความสมบูรณ์ของการศึกษา อันจักเป็นการฟื้นฟูบูรณะพลังของชาติ เพื่อความสมานฉันท์ของ คนในชาติ การพัฒนาอย่างได้สมดุล และยั่งยืน และสานตีสู่ของสังคมไทย คณะกรรมการสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ (2541, หน้า 11-17) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเรา ผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะ หลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหาการจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเราภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น ความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้ สำหรับ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544, หน้า 170-171) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดเวลา และในภูมิปัญญาท้องถิ่นมีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจึงอาจเรียกได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น Situated Knowledge หมายความว่า เป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับ การปรับเปลี่ยนไป ตามสถานการณ์ หากในสังคมต่าง ๆ ปราศจากกระบวนการเรียนรู้ ถึงแม้จะมีปัญญาที่ใช้ไม่ได้กับ การพัฒนา เพราะการพัฒนา หมายถึง สถานการณ์ที่ไม่คงที่ สถานการณ์ที่ผันแปรตลอดเวลา มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ถ้าหากความรู้มิได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ก็ไม่สามารถที่จะเท่าทัน การเปลี่ยนแปลง ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ตลอดเวลา เพราะภูมิปัญญา มีระบบความรู้ที่ผสมผสานอยู่ อันนี้เป็นลักษณะสำคัญของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกอย่างหนึ่ง

3. การประยุกต์ใช้และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา คือ การปรับ หรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกันให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การใช้ยาสมุนไพรในโรงพยาบาลร่วมกับการรักษาสมัยใหม่ การประยุกต์การบวชมาเป็นการทำพิธีบวชต้นไม้

เพื่อให้คนร่วมมือกันอนุรักษ์และรักษาป่ามากยิ่งขึ้น การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น คือการประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายใน ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อนเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาในสังคมปัจจุบันนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้านได้ก่อเกิดและสืบทอดกันมาในชุมชนหมู่บ้าน เมื่อหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับสังคมสมัยใหม่ ภูมิปัญญาชาวบ้านก็มีการปรับตัวเช่นเดียวกัน ความรู้จำนวนมากได้สูญหายไปเพราะไม่มีการปฏิบัติสืบทอด เช่นการรักษาพื้นบ้านบางอย่าง การใช้ยาสมุนไพรบางชนิด เพราะหอยาแก่ ๆ ได้เสียชีวิตโดยไม่ได้ถ่ายทอดให้กับคนอื่น หรือถ่ายทอดแต่คนต่อมาไม่ได้ปฏิบัติเพราะชาวบ้านไม่นิยมเหมือนสมัยก่อน ใช้ยาสมัยใหม่และไปหาหมอที่โรงพยาบาลหรือคลินิกง่ายกว่า งานหัตถกรรมทอผ้าหรือเครื่องเงิน เครื่องเงิน แม้จะยังเหลืออยู่ไม่น้อย แต่ก็ได้ถูกพัฒนาไปเป็นการค้า ไม่สามารถรักษาคุณภาพและฝีมือแบบดั้งเดิมไว้ได้ในการทำมาหากินมีการใช้เทคโนโลยีทันสมัย ใช้รถไถนาแทนควาย รถอีแต๋นแทนเกวียน การลงแขกทำนาปลูกข้าวและปลูกสร้างบ้านเรือนก็เกือบจะหมดไป มีการจ้างงานมากขึ้น แรงงานก็หายากกว่าแต่ก่อน สังคมสมัยใหม่มีระบบการศึกษาในโรงเรียน มีอนามัยและโรงพยาบาล มีโรงหนัง วิทยุ โทรทัศน์ และเครื่องบันเทิงต่างๆ ทำให้ชีวิตทางสังคมของชุมชนหมู่บ้านเปลี่ยนไป มีตำรวจ มีโรงเรียน มีเจ้าหน้าที่ราชการฝ่ายปกครอง ฝ่ายพัฒนาและอื่นเข้าไปในหมู่บ้าน บทบาทของวัด พระสงฆ์ คนเฒ่าคนแก่เริ่มลดน้อยลงไปการทำมาหากินก็เปลี่ยนจากการทำเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการขาย ผู้คนต้องการเงินเพื่อซื้อเครื่องบริโภคต่างๆ ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไปผลผลิตจากป่าก็หมด สถานการณ์เช่นนี้ทำให้นักรู้การพัฒนาหลายคนที่มีบทบาทสำคัญในระดับจังหวัด ระดับภาค และระดับประเทศ เริ่มเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน หน่วยงานทางภาครัฐและเอกชนให้การสนับสนุน และการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ ฟื้นฟูประยุกต์ และค้นคิดสิ่งใหม่ ความรู้ใหม่เพื่อประโยชน์สุขของสังคม (กาธน สินธวานนท์, 2539: 251,262-263)

3.2 การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544) ได้อธิบายถึงแนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาไว้ดังนี้

1) **ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้าน** ให้สามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาและให้โอกาสพัฒนาผลงานให้ได้คุณภาพอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เป็นที่รู้จักและเกิดการยอมรับอย่างแพร่หลายเป็นแบบอย่างและกระตุ้นให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความภูมิใจ เกิดความศรัทธา ยอมรับในความคิดของบุคคล

2) **สรรหาบุคคลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละสาขาวิชา** ที่มีความรู้ประสบการณ์จนเกิดความเชี่ยวชาญ รัฐหรือองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนสร้างโอกาสให้แก่บุคคลในท้องถิ่น วิธีการคือ การคัดเลือก ประกวด หรือการแสวงหา โดยต้องทำการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติ และผลงานของบุคคลนั้นเพื่อทำการเผยแพร่ให้สาธารณชนได้รู้จัก

3) **การรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น** ผู้ที่มีบทบาทในการดำเนินงานควรมีการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อขอความร่วมมือและเก็บรวบรวมข้อมูลทั่วประเทศที่ถูกต้องและชัดเจน หลังจากนั้นนำมาทำการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในวงกว้างยิ่งขึ้น

4) **ส่งเสริมการเผยแพร่** ควรมีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ตามวัตถุประสงค์และความเหมาะสม เพื่อให้ผู้รับมีโอกาสได้รู้จักและศึกษาหาความรู้ โดยสามารถนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติได้

5) **สนับสนุนให้มีการศึกษาค้นคว้าและวิจัย** เพื่อให้เกิดมีการศึกษาค้นคว้าและวิจัย โดยนำผลจากการทดลองสรุปเป็นองค์ความรู้ ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ แล้วนำผลจากการวิจัยมาใช้เพื่อปรับปรุงเสริมสร้างภูมิปัญญา ให้มีการยอมรับหรือปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน

6) **สนับสนุนให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น** ควรให้มีการถ่ายทอดมวลความรู้แก่นักเรียน นักศึกษา หรือบุคคลที่มีความสนใจทั่วไป ได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาหาความรู้เพื่อทำการสืบทอดความรู้เหล่านั้นให้คงอยู่ต่อไป หรือเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ต่อกันเพื่อนำผลที่ได้ไปปรับปรุง พัฒนาตนเองให้ดีขึ้น การสนับสนุนจากรัฐหรือองค์กร สมาคม กลุ่มสมาชิกต่างๆ ควรร่วมมือประสานงานกัน เพื่อให้ผู้สนใจศึกษาเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุดรวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น หนังสือ จุลสาร วารสาร ห้องสมุดดิจิทัลภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อทำการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในวงกว้างยิ่งขึ้น

7) **จัดทำเป็นหลักสูตรทางการศึกษา** ควรมีการจัดหลักสูตรหรือเพิ่มบรรจุเนื้อหา ด้านภูมิปัญญาไว้เป็นสาระในการเรียนการสอนในทุกระดับ โดยเน้นให้เยาวชนได้เรียนรู้และตระหนักถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบทอดต่อไป

8) **การร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานของรัฐและเอกชน** ทั้งภาครัฐและเอกชน ควรเข้ามามีบทบาทในการทำงานร่วมกันอย่างแท้จริง เช่น ดำเนินการให้มีการศึกษาค้นคว้าอย่างมีประสิทธิภาพ ร่วมอนุรักษ์ภูมิปัญญาอย่างจริงจัง ส่งเสริมให้มีการเผยแพร่อย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ เป็นต้น

9) **การสนับสนุนจากรัฐบาล** รัฐบาลควรให้ความสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ ส่งเสริม ค้ำครอง และเผยแพร่ ควรมอบหมายให้หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบทำงานอย่างจริงจังติดตามและประเมินผลงาน และรัฐควรกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรักภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษตนเอง

10) **สนับสนุนคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา** รัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรพิทักษ์รักษาผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของประชาชนต่อภูมิปัญญาที่พัฒนาขึ้น ได้แก่ การจดสิทธิบัตร หรือลิขสิทธิ์ เป็นต้นเพื่อเป็นผลคุ้มครองทางกฎหมาย

การมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการพัฒนา โดยแนวคิดการมีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขหรือพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางที่นำไปสู่การพัฒนาได้อย่างเหมาะสม ซึ่งแนวคิดการมีส่วนร่วมประกอบไปด้วยหัวข้อที่สำคัญ ดังนี้

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมมีความหมายที่กว้างและเกี่ยวข้องกับบุคคลในทุกระดับทุกส่วน ได้มีการให้ข้อเสนอแนะไว้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนควรมีลักษณะจำกัดหรือมีความเฉพาะในระบบเศรษฐกิจสังคม และการเมืองหนึ่ง ๆ เท่านั้น อย่างไรก็ตามได้มีการขยายความการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าควรครอบคลุมในประเด็นดังนี้ (กรมอนามัย, 2550)

1) การมีส่วนร่วมของประชาชนครอบคลุมการสร้างโอกาสที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและของสังคมได้ร่วมกิจกรรมซึ่งนำไปสู่กระบวนการพัฒนาและเอื้อให้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน

2) การมีส่วนร่วมสะท้อนให้เห็นถึงการเกี่ยวข้องโดยสมัครใจและเป็นประชาธิปไตยในกรณีของการเอื้อให้เกิดความพยายามในการพัฒนา การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกันการตัดสินใจเพื่อเป็นแนวทางดำเนินการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม

3) การมีส่วนร่วมเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างประชาชนและทรัพยากรเพื่อพัฒนาประโยชน์ที่ได้รับจากการลงทุน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจ ไม่ว่าจะระดับท้องถิ่นภูมิภาคและระดับชาติ จะช่วยก่อให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่ประชาชนลงทุนลงแรงกับประโยชน์ที่ได้รับ

4) การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจแตกต่างกันไปตามสภาพเศรษฐกิจของประเทศ นโยบายและโครงสร้างการบริหารรวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจสังคมของประชากร การมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการแต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเอื้อประโยชน์ต่อส่วนรวม

อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการพัฒนาร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ความรู้และพัฒนาได้อย่างเหมาะสม จึงมีผู้ที่ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชนหลากหลายแนวคิดเห็น ดังนี้

ประเวศ วะสี (2537) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนควรมีลักษณะการส่งข่าวสารให้แก่สังคมในลักษณะต่างๆ เช่น การให้ข้อมูลกับสื่อมวลชน การเดินขบวน เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบปัญหาที่เดือดร้อน ประชาชนควรมีส่วนร่วมในการเจรจาขัดแย้งด้วยความเสมอภาคและเคารพในความเป็นมนุษย์

สุภางค์ จันทวานิช (2542) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นความเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่ร่วมหรือได้รับผลจากโครงการหรือกิจกรรมนั้น โดยร่วมวิเคราะห์ปัญหาหรือสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและดำเนินการ

ถวิลวดี บุรีกุล (2548) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการซึ่งประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน รวมถึงการนำความคิดเห็นไปประกอบการพิจารณากำหนดนโยบายและตัดสินใจของภาครัฐ การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการสื่อสารทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

อรทัย กิกผล (2551) กล่าวว่า ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมและการเมือง การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเปิดให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมโดยมีอิสระทางความคิดในรูปแบบต่างๆ ในการกำหนด

กฎเกณฑ์ นโยบาย กระบวนการบริหาร และตัดสินใจ เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนโดยส่วนรวมอย่างแท้จริง

พวงทอง โยธาใหญ่ (2545) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการพัฒนาร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการหรือปฏิบัติการในการสร้างสรรค์องค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง

2. รูปแบบของการมีส่วนร่วม ได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยองค์การสหประชาชาติได้รวบรวมรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

2.1 การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง เป็นการมีส่วนร่วมแบบเป็นไปโดยการอาสาสมัครหรือการรวมตัวกันขึ้นเอง เพื่อแก้ไขปัญหาในกลุ่มของตนเองโดยไม่ต้องขอความช่วยเหลือจากภายนอก โดยมีรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย

2.2 การมีส่วนร่วมแบบชักนำ เป็นการเข้าร่วมโดยต้องการความเห็นชอบหรือการสนับสนุนจากรัฐบาล ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบโดยทั่วไปในประเทศที่กำลังพัฒนา

2.3 การมีส่วนร่วมแบบบังคับ เป็นการมีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินนโยบายของรัฐบาลหรือภายใต้การดำเนินงานโดยเจ้าหน้าที่ของภาครัฐ หรือเป็นการบังคับโดยตรงจากผู้ที่มีบทบาทผู้นำ รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ผู้ดำเนินการได้รับผลทันทีแต่ไม่ได้รับผลระยะยาวและมีผลเสีย คือไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชน

อย่างไรก็ตาม รูปแบบของการมีส่วนร่วมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามสถานการณ์ ดังที่ถวิลวดี บุรีกุล (2548) ได้สรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 3 ด้าน ดังนี้

1) ต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน การให้ประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่งๆ จะต้องมีความชัดเจนและเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจดีกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

2) ต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อที่ประชาชนจะได้ตัดสินใจว่าจะเข้าร่วมหรือไม่

3) ต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมาย อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปกลุ่มบุคคลเป้าหมายมักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน

3. ลักษณะของการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของประชาชนมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ดังนี้

2.1 การร่วมคิด การมีส่วนร่วมในการประชุมปรึกษาหารือในการวางโครงการวิธีการติดตามผล การตรวจสอบและการดูแลรักษา เพื่อให้กิจกรรม โครงการสำเร็จผลตามวัตถุประสงค์

2.2 การร่วมตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเป็นขั้นตอนที่มักเกิดขึ้นเมื่อมีการประชุมปรึกษาหารือเรียบร้อยแล้ว ต่อมาจะต้องร่วมกันตัดสินใจเลือกกิจกรรมหรือแนวทางที่ดีที่สุดหรือเหมาะสมที่สุด

2.3 การร่วมปฏิบัติ การมีส่วนร่วมปฏิบัติตามโครงการหรือกิจกรรม เป็นการเข้าร่วมในการดำเนินงานตามโครงการต่างๆ เช่น ร่วมลงมือลงแรง ร่วมบริจาคทรัพย์ เป็นต้น

2.4 การร่วมติดตามและประเมินผล การร่วมติดตามหรือประเมินผลโครงการ ส่วนใหญ่กระทำเมื่อโครงการเสร็จสิ้นแล้ว โดยเข้ามามีส่วนร่วมในการตรวจตรา ดูแลรักษา และประเมินผลดีผลเสีย รวมทั้งประโยชน์ที่ได้รับจากกาดำเนินโครงการ

นอกจากนั้น ยังได้มีการอธิบายลักษณะของการมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ดังที่ จูซาร์ตัน ชมพันธ์ุ (2555) ได้สรุป ดังนี้

1) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการรวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินการ

2) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้อง และได้รับผลกระทบเพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น

3) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการท โครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่ นั้น ซึ่งมีหลายรูปแบบ ได้แก่

3.1) การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) โดยจัดขึ้นในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ โดยเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมจะต้องส่งตัวแทนเข้าร่วม เพื่ออธิบายให้ที่ประชุมทราบถึงลักษณะโครงการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นและตอบข้อซักถาม

3.2) การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical Hearing) สำหรับโครงการที่มีข้อโต้แย้งในเชิงวิชาการจะต้องเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาจากภายนอกมาช่วยอธิบายและให้ความเห็นต่อโครงการ ซึ่งผู้เข้าร่วมประชุมต้องได้รับทราบผลดังกล่าวด้วย

3.3) การประชาพิจารณ์ (Public Hearing) เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบัง ทั้งฝ่ายเจ้าของโครงการและฝ่ายผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการ ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบทั่วกัน

4) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่